

УДК 338.43.01

М.В. Поленкова, ст. викладач

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ “СІЛЬСЬКА ТЕРИТОРІЯ”

Досліджено сутність і зміст поняття “сільська територія”. Проаналізовано нормативно-правові документи та здійснено аналіз сучасних наукових підходів як вітчизняними науковцями, так і вченими зарубіжжя до визначення складної багатофункціональної економічної категорії “сільська територія”. Визначено місце, роль і структуру складових сільських територій та їх призначення. Визначена класифікаційна характеристика функцій сільських територіальних утворень.

Исследована сущность и содержание понятия “сельская территория”. Проанализированы нормативно-правовые документы и проведен анализ современных научных подходов как отечественными учеными, так и учеными зарубежья к определению сложной многофункциональной экономической категории “сельская территория”. Определено место, роль и структуру составляющих сельских территорий и их назначение. Дана классификационная характеристика функций сельских территориальных образований.

Investigated essence and content of the concept of “rural area”. Analyze of legal documents and of modern research approaches is done, by the both, native and foreign scientists to determine hard multifunctional economics category of “rural area”. The place, role and structure of the components of rural areas and their purpose are determined. The classification characteristics to the functions of rural territorial units is given.

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку значна увага в Україні приділяється складній науковій і практичній проблемі щодо визначення росту, розвитку і функцій сільських територій в умовах динамічної трансформації господарського механізму.

Кардинальні зміни, які відбуваються в економіці країни, суттєво загострюють проблеми сільського середовища, сталого розвитку сільських територій і якості життя в сільській місцевості. Але сільський сектор України взагалі має міцний природний, земельний, демографічний, економічний та історико-культурний потенціал, раціональне й ефективне використання якого дасть можливість забезпечити сталий багатогалузевий розвиток сільських територій, повну зайнятість населення, так і створить умови для різних напрямків сільського розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних, методичних та прикладних аспектів, пов'язаних з особливостями визначення понятійно-категоріального апарату територіальних сільських утворень, висвітлюються у наукових працях О.І. Павлова, А.В. Лісового, Ю.Е. Губені, О.М. Онищенко, В.В. Юрчишина, І.В. Гончаренко, В.В. Мамонова, П.Т. Саблука, Л.О. Шепотько, О.Г. Топчієва.

Так, О.І. Павлов у статті “Теоретико-методологічні засади сучасної парадигми управління сільськими територіями” аналізує теоретичні засади та методи дослідження, на яких базується сучасна парадигма управління сільськими територіями.

І.В. Прокопа у статті “Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку” досліджує методологічні аспекти тотожних термінів: сільська місцевість, розвиток сільських територій, сільський розвиток.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, невирішеними залишаються питання уточнення сутності та змісту системоутворюючого поняття “сільська територія”, тобто ця категорія все ще має цілу низку внутрішніх суперечностей; відсутнє її остаточне стале визначення, в якому б були узгоджені соціальні та економічні аспекти.

Мета статті. Метою цієї роботи є дослідження сучасних наукових підходів до формування дефініції “сільська територія”, її сутності, складових та економічного змісту.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі зустрічаються різні співзвучні економічні категорії: “сільське поселення”, “сільський простір”, “сільська місцевість”, “сільський сектор”, “сільські населенні пункти” та ін.

Різні аспекти розвитку сільських територій відображені у прийнятих нормативно-правових актах і законах. Так, у “Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року”, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України (від 19 вересня 2007 р. № 1158), до питань розвитку сільських територій відносять: розвиток підприємництва, розв’язання проблем зайнятості на селі, забезпечення і впровадження соціальних стандартів і нормативів у сільській місцевості, розвиток транспортного сполучення та зв’язку, розвиток житлового будівництва та комунального господарства, вдосконалення інженерної інфраструктури, розвиток освіти, розвиток медичного обслуговування, поліпшення побутового обслуговування сільського населення, розвиток культурно-дозвільної діяльності в сільській місцевості, збереження і розвиток традиційної культури регіонів, розвиток торговельного обслуговування сільського населення [2].

У “Концепції державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року”, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України (від 3 лютого 2010 р. № 121-р.), проведено аналіз причин деградації сільських територій та зубожіння селян, а також обґрунтовано необхідність розв’язання проблеми програмним методом.

У Законі України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” (від 17 жовтня 1990 р. № 401-XII) зазначається, що пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу об’єктивно впливає з потреби відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури. Високий рівень соціально-економічного розвитку села є основною умовою продовольчого та сировинного забезпечення країни, її економічної незалежності. У цьому Законі наведені першочергові організаційно-економічні та правові заходи, що потребують вирішення на сільських територіях.

У Законі України “Про стимулювання розвитку регіонів” (від 8 вересня 2005 р. № 2850-IV) запропоновано визначення сільських районів, в яких частка зайнятих у сільському господарстві перевищує частку зайнятих у промисловості та наведено ознаки депресивності регіону, промислового району, сільського району та міст обласного значення. Депресивним може бути визнано сільський район, в якому протягом останніх трьох років щільність сільського населення, коефіцієнт природного приросту населення, рівень середньомісячної заробітної плати та обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції (робіт, послуг) на одну особу є значно нижчими, а частка зайнятих у сільському господарстві є значно вищою за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи [1].

Єдиним документом, але не діючим, де наявне визначення поняття “сільської території”, є проект Закону України “Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості” (від 7 квітня 2005 р.). У цьому проекті, в першій його статті, надається визначення територіальної інфраструктури сільської місцевості як чинника, що забезпечує збалансованість соціально-економічного розвитку сільських територій, з урахуванням історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей та культурних традицій. У ньому зазначено, що сільська територія – це територія, на якій частка сільського населення у його загальній чисельності перевищує 15-50 відсотків. Сільська територія поділяється на: чітко виражену сільську місцевість – частка сільського населення у його загальній чисельності перевищує 50 відсотків; сільську місцевість – частка сільського населення складає 15-50 відсотків чисельності всіх жителів [3].

Відтак, констатуємо, що сучасні нормативно-правові документи при дослідженні суперечностей сільського розвитку використовують галузево-територіальний, функціональний і проблемний підходи, тобто функціонування і розвиток сільських територій розглядають як просторову базу для сільськогосподарського виробництва і розвитку агропромислового комплексу.

Останнім часом активізувалися наукові пошуки у зазначеній сфері як вітчизняними науковцями, так і вченими зарубіжжя. Так, посилаючись на досвід європейських країн, Ю.Е. Губені пише, що організація з економічного розвитку і співробітництва (OECD) вважає сільськими територіями адміністративні одиниці місцевого рівня з густотою населення до 150 осіб/км². ЄС доповнює це визначення деякими іншими ознаками:

- регіони, де понад 50 % мешканців проживає в населених пунктах з густотою поселення менше ніж 150 осіб/ км² – сільські регіони;
- регіони, в яких від 15 до 50 % мешканців проживає в населених пунктах з густотою поселення менше ніж 150 осіб/ км² – переважно сільські регіони;
- регіони, в яких до 15 % мешканців проживає в населених пунктах з густотою поселення менше ніж 150 осіб/ км² – значною мірою сільські регіони [4].

У західній економічній науці застосовується багатокритеріальний підхід до визначення сільських територій, за якими вони розглядаються як:

- простір, де поселення та інфраструктура мають лише невелику частку ландшафту;
- природне середовище, де домінують пасовища, ліси, гори, пустелі;
- поселення з низькою густотою (близько 5-10 тис. осіб на 1 км²);
- місце, де більшість людей працюють у сільському господарстві;
- територія, де ціна землі є відносно низькою;
- місцевість, що характеризується високими трансакційними витратами, пов'язаними з великими відстанями від міст і незадовільною інфраструктурою [5].

У вітчизняній економічній літературі, на думку В.В. Юрчишина, вивчення науково-прикладних аспектів сільського сектору в Україні започаткувала Л.О. Шепотько зі своєю школою, її дослідження стосовно сільських територій і сільського розвитку в сучасних умовах слід вважати класичними. На думку цього автора, “розширюючи” сільський сектор за рахунок включення до нього агропромислової сфери “несільської місцевості”, необхідно застерігатися від ототожнення сільського сектору з аграрним. Поняття сільського сектору значно ширше від аграрного, хоч останній і є серцевиною, важливим складником сільського сектору [11].

В.В. Юрчишин зазначає, що сільська територія вирізняється: площею земельних угідь, на яких вона розміщена; чисельністю проживаючих і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей; обсягами і структурою виробництва; розвитком соціальної і виробничої інфраструктури; формою зайнятості проживаючих на ній та іншими рисами [12].

П.Д. Шаповал визначає сільську територію як історично сформовану поселенську структуру, що об'єднує у своїх межах сукупність сіл, селищ, хуторів, які перебувають під юрисдикцією сільських (селищних) рад [10].

О. І. Павлов у своєму монографічному дослідженні “Сільські території України: історична трансформація парадигми управління” визначає сільські території як складне природне, виробничо-господарське, соціальне, політичне й, власне, територіальне утворення, яке перебуває під управлінським впливом різних суб'єктів, представлених органами державної влади, органами місцевого самоврядування, бізнесовими структурами, громадськими організаціями [6].

П.Т. Саблук наголошує на необхідності розглядати сільську територію як складну багатofункціональну природну, соціально-економічну й виробничо-господарську систему з властивими їй кількісними, структурними, природними та іншими характерис-

тиками. Причому село є одним із важливих елементів системоутворення сільських територій і його розвиток неможливий без становлення високотехнічного й прибуткового аграрного сектору, формування нової організаційної структури сільського господарства та його інфраструктури [9].

С.І. Мельник наголошує: “Сільська територія являє собою історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує організаційну і функціональну сукупність селищ, сіл, хуторів, односімейних та інших житлових утворень, які знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад” [7].

Але Павлов О.І. вважає: по-перше, сільська територія не житлове, а соціально-природне просторове утворення. По-друге, поселенська мережа, елементом якої виступає сільська територія, навпаки, є компонентом сільських територіальних утворень. У своїх дослідженнях автор довів, що сільські території об'єднують екологічну, економічну та соціальну складові, які, у свою чергу, поділяються на елементи, властивості яких розкривають їх сутність і визначають певні функції. Сутнісний характер цих просторових утворень знаходить свій прояв у тому, що виробничо-господарська діяльність в їх межах відбувається в безпосередньому зв'язку з природним середовищем. Результати цієї діяльності значною мірою залежать від природних умов і природно-ресурсного потенціалу кожної території, а землі виступають головним засобом виробництва, причому не завжди сільськогосподарського, що залежить від специфіки сільських територій, їх місцевих особливостей [7].

Узагальнюючи вищенаведені визначення, можна виділити наступні складові сільських територій: 1) це територія, зайнята селами, хуторами, односімейними чи іншими житловими утвореннями; 2) тваринницькі та інші виробничі приміщення, незалежно від місця їх розташування – у сільському поселенні чи поза його межами; 3) природоохоронні (екологозабезпечуючі) та інші лісові насадження, включаючи власне лісові ділянки; 4) відкриті природні та штучні водойми, річки, запаси підземних вод, частину яких складають мінеральні джерела; 5) об'єкти історико-культурної спадщини, сільське населення, що зберігає традиційну культуру країни; 6) сільськогосподарські угіддя, на яких здійснюється виробництво продукції галузей рослинництва; 7) соціальну і виробничу інфраструктуру, що діє на цій сільській території і забезпечує потреби її функціонування і розвитку; 8) заготівельні, переробні та інші підприємства та організації, що є безпосередньо виробничими або обслуговуючими структурними утвореннями; 9) село як соціально-побутовий, виробничий осередок, адміністративний і соціально-культурно-побутовий центр; 10) сільськогосподарські підприємства різних форм власності та інші виробничі, управлінські, господарюючі структури.

Викладене дає можливість зробити таку класифікацію системоутворюючих чинників поняття “сільська територія”: просторово-географічний, соціально-просторовий, організаційно-управлінський, виробничо-господарський, соціально-економічний, поселенсько-мережевий, антропогенний. Тому цілком зрозумілим є те, що найповніше за обсягом і найглибше за змістом визначення поняття “сільська територія” повинне охоплювати всі зазначені чинники.

Враховуючи означені тези, кожне окремо взяте сільське територіальне утворення правомірно розглядати як соціально-територіальну підсистему суспільства, яка виконує важливі загальнонаціональні функції: виробничу – задоволення потреб суспільства в продовольстві і сировині для промисловості, продукції лісового, мисливсько-промислового та рибного господарства, іншої несільськогосподарської продукції; демографічну – поповнення демографічного потенціалу країни; демоекономічну – забезпечення міста робочою силою, що мігрувала із села; використання на міських підприємствах працездатного сільського населення, що проживає в передмістях; залучення працездатного сіль-

ського населення для роботи на підприємствах, розташованих у сільській місцевості, міськими господарюючими суб'єктами; соціально-культурну – відтворення історико-культурних цінностей, збереження і розвиток традиційної культури народів країни; природоохоронну – підтримання екологічної рівноваги на всій території країни, збереження, відновлення і поліпшення потенціалу живої природи – ґрунтів, води, рослинності, атмосфери, збереження природних і культурних ландшафтів, утримання заповідників, заказників, національних парків; оздоровчо-рекреаційну та агрорекреаційну – розміщення в сільській місцевості закладів відпочинку, оздоровлення та туризму, дач і садово-городніх ділянок городян, інші форми відпочинку на природі, надання в користування рекреаційним установам і окремим громадянам у період відпочинку об'єктів сільської соціальної та інженерної інфраструктури; житлово-комунальну – розміщення на сільських територіях житлових будинків громадян, які мають прибуткове заняття в місті, надання їм в користування об'єктів сільської соціальної та інженерної інфраструктури; просторово-комунікаційну – розміщення та обслуговування доріг, ліній електропередач, зв'язку, водопроводів та інших інженерних комунікацій; соціального контролю над територією – сприяння органам державної влади та місцевого самоврядування у забезпеченні громадського порядку та безпеки на малолюдних територіях і в поселеннях, охорону прикордонних зон, надр, земельних, водних і лісових ресурсів, флори і фауни.

Як показали сучасні послідовні наукові дослідження цього поняття, основними підходами до його визначення є територіально-галузевий, галузевий і функціональний. На думку автора, для розширення багатоаспектного розуміння досліджуваного поняття, виходячи із сучасних умов поглиблення системної кризи сільських соціально-просторових утворень, потрібно запроваджувати комплексно-відтворювальний підхід, що дозволить розкрити численні істотні сторони виробничо-аграрних і соціально-економічних відносин у їхній різноманітності та особливих формах вияву. Одночасно це дає можливість проаналізувати внутрішньорайонні і міжрайонні багатогалузеві зв'язки ресурсо-виробничих і економічних відносин, умови життєдіяльності сільського населення та стан навколишнього природного середовища.

Висновки і пропозиції. Враховуючи викладене, можна обґрунтовано зазначити, що сільська територія – це просторово-географічне утворення, до складу якого входять території сільських населених пунктів і території, що знаходяться поза межами поселень, для проживання і виробничої діяльності населення, яке в переважній більшості займається сільськогосподарським виробництвом. А також – середовище розміщення виробничих і рекреаційних ресурсів, які необхідні для забезпечення життєдіяльності сільського та міського населення й сільськогосподарської діяльності на цій території. Водночас, результати господарської діяльності на сільських територіях значною мірою залежать від природно-кліматичних умов, природних ресурсів, переривчастих технологічних циклів, сезонної за своїм характером праці, непередбачуваності результатів, уповільнення обороту капіталу, нерозвиненості аграрного ринку, невірноваженості виробничої і соціальної інфраструктури.

Отже, найбільш повно економічний зміст дефініції “сільська територія” характеризують явища і процеси, які відбуваються на цьому багатофункціональному соціально-просторовому утворенні.

Список використаних джерел

1. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.kiev.ua/osmir/tables/07_2001/TABL0907000V.html.
2. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.kiev.ua/osmir/tables/07_2001/TABL0907000V.html.

3. Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості: проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=24247&pf35401.
4. Губені Ю. Е. Розвиток сільських територій: європейська теорія і практика / Ю. Е. Губені // *Економіка України*. – 2007. – № 4 (545). – С. 80-92.
5. Косодій Р. П. Проблеми сільського розвитку в умовах глобалізації / Р. П. Косодій // *Економіка АПК*. – 2009. – № 4. – С. 132–138.
6. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: монографія / О. І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2006. – 356 с.
7. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія / О. І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2009. – 340 с.
8. Прокопа І. В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І. В. Прокопа // *Економіка АПК*. – 2005. – № 11. – С. 48–51.
9. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України / П. Т. Саблук // *Вісник аграрної науки*. – 2006. – № 5. – С. 21-23.
10. Шаповал П. Сільськогосподарський регіон у системі управління розвитком економіки / П. Шаповал // *Вісник УАДУ при Президентові України*. – 2002. – № 4. – С. 72–76.
11. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В. В. Юрчишин // *Економіка АПК*. – 2005. – № 3. – С. 3-10.
12. Юрчишин В. В. Сільський розвиток: основи методології та організації / В. Юрчишин, О. Онищенко // *Економіка України*. – 2006. – № 10. – С. 4-11.